

Карамфила Стефанова – в сянката на мистификацията

Людмила Малинова

Името Карамфила Стефанова, което стои под единадесет стихотворения, две есета и един превод от френски във възрожденския ни периодичен печат през 1874–1875 г., е забелязано отдавна от редица литературни историци. Още през 20-те години Димитър Бабев твърди, че високото ѝ национално чувство „рязко я отделя от другите стихотворки“, че „тя с право може да заеме най-предно място между тогавашните български поетеси“ и че „ентузиазмът и жертвоготовността ѝ за защита на българщината я доближават до Ботевия кръг“¹.

През последните две десетилетия все повече започна да се говори за нея: нейни творби бяха включени в антологии², името ѝ започна да се среща в различни енциклопедии³, творчеството ѝ се анализира от редица литературоведи, включва се в панорамни изследвания за историята на българската литература⁴, напоследък се появи и текст, който преплита името ѝ в един по-феминистичен дискурс. Аз също бях впечатлена от творбите, под които стои това име и участвах с доклад за нея на литературна конференция.

Доста време се опитвах да попадна на конкретни факти за живота на тази поетеса. Изследванията ми доведоха до хипотезата, че Карамфила Стефанова най-вероятно е ... мистификация. Че това не е реално съществуваща жена, участвала в литературния ни живот през Възраждането, а... мъж. Това, което в най-голяма степен ми дава основание да мисля така, е свързано със заглавието на едно нейно стихотворение: „**На съученичките ми Хриска Х. Матеева и Василка Павлитова**“. Оказва се, че те не са „съученички“, а съученици и става въпрос за Христо Х. Матеев от Котел и Васил Павлитов от Пловдив. Дватамата са били съученици в известния Султански лицей – Галатасарайския лицей в Цариград (Lycee Imperial Ottoman de Galata Sarrai)⁵. Ако Карамфила Стефанова е учила с тях, това означава, че не е тяхна съученичка, а... съученик!

¹ Бабев, Д. Първите наши писателки. – Вестник на жената, 1927, бр. 295, 15 окт., с. 2.

² Топалов, К. Антология на българската възрожденска поезия. С., 1980; Български поетеси. Избрано. Т. 1. Съст. Павлина Тенева. С., 1996.

³ Енциклопедия на българската възрожденска литература. 1996; Българска възрожденска интелигенция. С., 1988.

⁴ Николова, Ю. Записки по българска възрожденска литература. Пловдив, ИК „Хермес“, 2004, с. 357.

⁵ Начов, Н. Цариград като културен център на българите до 1877 г. С., 1925, с. 173; Славова, С., Цв. Дойнова. Документи от националния архив на Франция за откриването на

Не може да се изключи напълно хипотезата, това да е жена, която по морални съображения, характерни за Възраждането, не може да посвети стихотворение на двама мъже, и затова ги нарича „съученички“. Тази хипотеза, обаче, не изглежда много състоятелна.

Хипотезата, че Карамфила Стефанова е мистификация, се подкрепя и от факта, че досега, няма открити данни за тази поетеса. Изследователите, които пишат за нея не дават конкретна, базираща се на факти информация. Иван Радев пише: „...отдавна правя опит да уточня фактите около живота и творческите прояви на Карамфила Стефанова. За съжаление годините не прибавиха нещо съществено към вече познатото и документираното от самата нея в няколко стихотворения и публицистични фрагменти, появили се във възрожденския периодичен печат... В „Българска възрожденска книжнина“ на М. Стоянов обикновено за всеки от застъпените автори се дават кратки биографични сведения и се сочат източници. Под името на Карамфила Стефанова те липсват – не е отбелязана рождената ѝ дата, годината на нейната смърт. Знаем само, че е пребивавала в гр. Тулча – оттам изпраща стиховете си, там вероятно е работила като учителка.“⁶

Пирин Бояджиев, особено проникновено изследвал художественото наследство на Карамфила Стефанова, споделя: „...произход, родно място, възраст, семейно положение, образование, пътувания – всичко само е загатнато, намекнато и можем да гадаем...“⁷.

Доколкото е известно за нея не са открити данни и в румънски архиви (тъй като тя изпраща творбите си от Тулча).

Досега всеки опит да се каже нещо по-точно и конкретно за нея не е подкрепен с нужните доказателства.

Иван Радев твърди „че и след Освобождението живее в същия град, че тогава членува в женското благотворително дружество „Евдокия“⁸. Но авторът не цитира архивите или източника, от които има тези сведения.

А основаното преди Освобождението женско дружество в Тулча се казва „Надежда“.

Велко Тонев в книгата си „Добруджа през Възраждането“ казва, че тя е „една от активните деятелки на женското дружество в Тулча“, че се изказва за еманципацията на жената⁹ и цитира бележки, отправящи към възрожденската периодика. Само че в посочените издания никъде не се говори за нея като за реално физическо лице взело участие в дебати, а се говори за това, какво е предизвикала със своите „отзиви“. Според мен

Императорския османски лицей в Галата сарай и за първите български ученици в него. – В: Известия на държавните архиви, кн. 19, 1970, 205–244; Българска възрожденска интелигенция. С., 1988, с. 408, 484.

⁶ Радев, Ив. Още веднъж за първите български поетеси. – Пламък, 1989, № 8, с. 150.

⁷ Бояджиев, П. Първата добруджанска поетеса. – Проглас, 1995, № 4, с. 68.

⁸ Радев, Ив. Пак там, с. 150.

⁹ Тонев, В. Добруджа през Възраждането. Варна, 1973, с. 129 и с. 94.

става въпрос за нейните две „Писма до цивилизованите господжи“, в които тя остро сатирично осмива увлеченията на тулчанки по модата и именно с тези текстове предизвиква дебати.

От протоколите на Цариградското печатарско дружество „Промисление“ се вижда, че тя пише писмо до дружеството с молба да бъде отпечатана нейна стихосбирка в обем „около 5-6 печатни коли“. Дружеството ѝ отказва под предлог, че издаването на такива книги не са приоритет за него¹⁰. Сред запазените архив на дружество „Промисление“ за сега това писмо не е намерено. Може би то би разрешило ребуса в някаква посока? А в самия протокол Карамфила Стефанова е наречена ту госпожа, ту госпожица. На заседанието е присъствал и Петко Славейков. Защо Славейков, който така живо се интересува от въпросите за възпитанието и образованието на българката и издава първото списание за жени – „Ружица“, не забелязва написаното от поетесата и не откликва положително на молбата ѝ, независимо, че навярно е съзнавал факта, че може да даде шанс да се издаде първата стихосбирка на българка?

Появи се и нова информация за нея от известния изворовед и изследовател на Добруджа – Любен Бешков, а именно, че Карамфила Стефанова, заедно с д-р Пантелей Минчев (д-р Пандени Минчев) и Кръстьо Мирски е основателка на Тулчанското читалище „Съгласие“¹¹. Тези данни той ги взима, както сподели с мен в разговор през м. септември 2003 г. от Христо Кръстьо Мирски – син на Кръстьо Мирски и каза, че данни по въпроса има в Държавния архив във Варна – те са свързани с автобиографичните бележки на Кръстьо Мирски¹². Известно е обаче, че в тези бележки има неточности. Освен това според Добре Ганчев читалище „Съгласие“ дължи основаването си на Тодор Икономов. Това се потвърждава и в бележка в „Извори за историята на Добруджа“: „Читалище „Съгласие“ в Тулча е образувано през 1861 г. и възобновено през 1869 г. от Т. Икономов...“¹³. Ако Кр. Мирски е основател на читалището, той трябва да е бил на 9 години (?!), а ако е участвал във възобновяването му – на 17 години.

Същевременно в архива на Кръстьо Мирски има запазено копие на писмо от Христо Х. Матеев¹⁴, който след завършването на лицеза в Цариград се връща в Котел, където е учител и председател на читалището.

¹⁰ **Тилева, В.** Българско печатарско дружество „Промисление“ в Цариград 1870–1885. С., 1985, с. 336–337.

¹¹ **Бешков, Л.** Бележити добруджанци. Книга първа. Добрич, 1998, с. 196.

¹² г-н Бешков сподели това с мен в разговор през м. септември 2003 г. и каза, че данните ги е взел от Държавен архив – гр. Варна (Арх. Варн. Бълг. Митр.) Тетрадка № XXX, 1870 г. с кондиките.

¹³ Извори за историята на Добруджа 1853–1878. Т. 3. Съст. Велко Тонев и др. С., 2001, с. 191.

¹⁴ НА БАН, ф. 59, а.е. 464, л. 1–18. Кр. Мирски е написал бележка: „Оригиналът на това писмо е изпратен на читалището в Котел за съхранение. Писмото е от Христо Х. Матеев, учител и председател на читалището в Котел и е писано на 9 март 1976 г. до Кръстьо Ив. Мирски в Тулча. Подпис: Кр. Мирски“. В писмото се разказва за апатията на котленци по отношение на сказките в читалището и за една драматична сватба.

За сега това е единственият документ, който говори за контакт между Христо Х. Матеев и човек от Тулча.

В текстовете си Карамфила Стефанова откроява остро и смело перо. Логично е да се допусне, че е смела и открита жена. **Защо тогава никъде не желае или не смее да се покаже? И никой нищо не знае за нея.** Ако Карамфила Стефанова е реална жена, живееща в Тулча и дейна фигура в читалището, няма тя няма да бъде забелязана от Тодор Икономов, известно време председател на читалището? Той споделя: „Читалището беше за мене и утешение, и гордост. Душата му бях аз, а управлението му водеха Доктор Минчевич, Лазар Лазаров и Александър Сивков. То се грижеше и за училищата в Тулчанско...“¹⁵. Видният възрожденец също са го вълнували редица въпроси, свързани със статута на българката – като тези за девическите училища, за женското образование, за които той дава мнението си в печата, така че той е личност, която не би пропуснала в спомените си открояващия се глас на неординерната българка. Защо Тодор Икономов не споменава нищо в мемоарите си? Точно през 1874 и 1875 г., когато тя се изявява на страниците на сп. „Читалище“, „Училище“ и „Ден“, той пише: „Годините 1874 и 1875 минаха без особени събития“.

Дъщеря на д-р Минчевич е Султана Рачо Петрова, която прекарва детството си в Тулча. Ако д-р Минчевич е познавал Карамфила Стефанова, логично е да се допусне, че той – като ключова фигура в управлението на читалището, ще сподели пред фамилията си нещо за открояващата се тулчанка, свързана с обществения живот в града – той ежедневно след смъртта на съпругата си ходи в дома на тъста си, известният Димитраки бей, един от най-заможните хора в цяла Добруджа, където израстват децата му. Явно на Султана Рачо Петрова не ѝ е познато името Карамфила Стефанова, защото иначе би споменала нещо в своите спомени, дневници или даже в някоя от сказките, които изнася в периода между двете световни войни – например тази за еманципацията за жената. Спомняйки си обедите в дома на баба си Султана, тя пише, че около масата „бяха събрани дядо ми, баба ми, четиримата им синове, вуйчовците ми Тодор Стефан, Телемах и Никола, с техния преподавател по български език, учител Сава Доброплодни, разговорът се водеше оживено върху културно-просветното събуждане на българския народ. Често, много често се присъединяваше към тях братовчед ми Тодор Икономов, човек с желязна воля, голям патриот, който наедно с баща ми, с Лазар Лазаров и поп Енчо работеха неуморно за училищата и читалищата в Добруджа“¹⁶.

Карамфила Стефанова не е видяна и забелязана и от други личности живели по същото време в същия град и активно участващи в общественно-политическия и духовен живот на града? Името ѝ не се споменава и в автобиографията на Сава Доброплодни, и в спомените на Добре Ганчев, които през периода, когато тя се изявява, са учители в този град.

¹⁵ БИА, ф.19, Тодор Икономов, а.е. 1, л. 101а.

¹⁶ Вж. в „Независимост“, г. VIII, бр. 2250–603 от 22 ноем. 1928 г., с. 2.

След публикуването на нейни стихотворения в два броя на сп. „Училище“ – „На модата“ и „Към“ – интерпретиращи темата за модата, в бележка на редакцията се казва: „...Пей, посестримо, да пееме, думай да думаме, та дано се свестят нашите опашати българки... И тебе да намерят, загащиле би та, там от дете се провикваш с твоите омразни за тях стихотворения, що им набиваш в очите като някои тръне. Но гледай си хурката, до ще време да та познаят“¹⁷. Само че не идва такава време.

Единственото място от изворовите текстове на съвременниците на поетесата, където срещнах споменато името Карамфила, е архивът на Антон Франгя. То се споменава в една непубликувана сатирична поема на Франгя, озаглавена „Сатирическо писмо върху градът Тулча от Миха до Господин Дъскохлопов в Русчук“, разказваща доста подробно за живота и нравите в Тулча точно през този период, за който става въпрос. Ето стиховете, засягащи въпросната поетеса:

Ето прочутата Тулча как се слави
С Българите без български нрави
Карамфила* в – вестниците ги излага,
Но нея я страх и той си предполага
Че добре прави кат се крий мълчалива –
Хубаво е да е по самолюбива:
Щото който се пази слаб се показва.
Освен това ето тъй що и се запазва:
Тоз каранфил по между мръсната трева
Не е чудно да стане в Тулча жертва,
Защото тук хората не гледат пред тях
Кат вървят и ще го стъпчат, не е ли грях?...

* И Михо биле незнае коя е тази „Карамфила“, която писа толкози добри писма в вестниците против Тулчанците и Тулчанките ни.“¹⁸

Дали наистина Франгя не знае коя е Карамфила? Защо името ѝ поставя в кавички в бележката си под линия? Защо в този кратък текст го изписва ту с „м“, ту с „н“ (и то надебелено) – точно както се е подписвала самата поетеса – ту Карамфила, ту Каранфила? Отговорът на тези и други въпроси хвърлят съмнение, че **той** може да е мистификаторът. Освен това Франгя на два пъти свързва името ѝ с изявата ѝ във „вестниците“, т. е. насочва към нейните изяви в пресата.

Да се вгледаме в литературното наследство на Карамфила Стефанова. От единадесетте стихотворения, под които стои това име или само Карамфила (Каранфила), четири са с лирически герой жена, в три лирическият Аз е мъж, а в четири – родът не е конкретизиран. Това, че творбите носят подпис на лице от женски пол, не изключва авторът да е мъж.

¹⁷ Вж. сп. „Училище“, бр. 6 от 30 юли 1875, с. 44.

¹⁸ БИА, ф. 187, Антон Франгя, а.е.16, л. 38 (от неговата тетрадка е л. 52).

Такива случаи са известни. Тогава кой може да бъде той? Теоретично всички, които са и не са съученици на Христо Х. Матеев и Васил Павлитов. Както е известно мистификацията може да бъде не само специфичен случай на псевдонимност, но и да е свързана с други елементи на публикуваната творба: град, издател, година, и др.

Като имам пред вид литературното наследство на К. Стефанова, допускам, че авторът с това име действително е учил в престижния лицей в Цариград, организиран по модел на френските licee, в който се преподавало на френски език и програмата била постижение за педагогиката в тези години. В лицей имало добре организиран живот за учениците, голяма библиотека за тях и различни извънучилищни занимания – с литература, театър и др. Именно учениците от този лицей дават първото на сцена българско театрално представление в Цариград през 1872 г. – драмата „Невянка и Светослав“ от Константин Величков, който тогава е ученик в лицей¹⁹.

Сред учителите в Галата-сарай са Тодор Каблешков, Георги Златарски – проф.-геолог в Софийския университет, Стоян Михайловски, Симеон Табаков и др. – много от които – ярки фигури в българския обществен и културен живот след Освобождението.

Лирическите изповеди на К. Стефанова – написани в песимистичен дух и интерпретиращи темата за смъртта доста се доближават до някои от ранните стихотворения на Ст. Михайловски, които той публикува също през 1874-1875 г. в сп. „Читалище“ и в „Ден“ и на когото един от псевдонимите е „Госпожица Р. Х.“.

Същевременно творбите на Карамфила Стефанова говорят за личност, свързана с Тулча.

Когато Христо Матеев и Васил Павлитов са учили в Султанския лицей в Цариград, от Тулча трима души по същото време са учили там – Ж. Вълчев, Тодор Стефанов и Антон Франгя²⁰. Първият, доколкото е известно не се е занимавал с литературна дейност. От Т. Стефанов (ако е същият възпитаник на Султанския лицей) – според библиографската справка има само една дописка до в. „Българин“ по време на Руско-Турската освободителна война – за критичното положение на българите по време на войната. Това, разбира се, не изключва някой от тях и особено Тодор (Теодор) Стефанов да е имал литературни интереси, да е писал поезия и публицистика и той да излиза под псевдонима Карамфила Стефанова. В един от дебатите за отглеждането на малките деца, в който става въпрос и за ролята на жената, участва Т. Стефанов. Много е вероятно това да е същият възпитаник на Галатасарайския лицей в Цариград, имащ по-висока култура, но и известен ориенталски манталитет. „Той защитаваше правдините на мъжът, който е като господар на жената; нападаше последните за ревнуването им към модите и, с една реч, осъждаше жените“ – пише дописник до в. „Напредък“²¹.

¹⁹ Начов, Н. Пак там, с. 173.

²⁰ Пак там, с. 152.

²¹ Вж. в. „Напредък“, бр. 52, 26 юли 1875 г. подпис: „Един ваш спомоществател“.

Освен това в даденото първо българско театрално представление в Цариград сред актьорите ученици са и „...Христо Х. Матеев, ...Васил Павлитов, ...Стефанов...“²² т. е. логично е да се допусне, че този Стефанов, който участва в театралната трупа е още по-близък на Христо Матеев и Васил Павлитов, защото са не само съученици, но и имат общи интереси и изяви.

Известно е, че съученик на Христо Матеев и на Васил Павлитов е и Стефанов от Русе²³. Предположението ми, че това може да е Михаил Стефанов(ич) от Русе, същият, който, през април 1876 г. пише писмо от Тулча до Българско печатарско дружество „Промишление“ в Цариград с молба да му издадат негова драма²⁴, и който е учил в Цариград, отпада, защото той е роден през 1840 г. (според данните, които дава за него Юрдан Иванов²⁵) и следователно трябва да е бил на 29-30 години ученик в лицея...! Иван Радев предполага, че той „е може би брат на поетесата Карамфила Стефанова“²⁶. Ю. Иванов се опитва да събере сведения за него, но близките на починалия отказват да дадат каквито и да било данни²⁷.

Антон Франгя обаче, е интересна личност в българската история и култура. Роден е през 1856 г. в Русе (според други – в Тулча). След обучението си в лицея в Галатасарай, работи в Тулча като служител на Европейската дунавска комисия. По-късно завършва право в Париж. Подпредседател е на Народното събрание, заемал е редица министерски постове. През 1875 г. издава книгата си „Венец на българската Муса“, а след Освобождението – „Пътят към Европа“. Редактор е известно време на в. „Съгласие“ (1894–1897).

Запознавайки се с неговия архив, стигнах до хипотезата, че е много вероятно Карамфила Стефанова всъщност да е ... Антон Франгя! Кое ми дава основание да мисля така?

И Карамфила Стефанова и Антон Франгя публикуват през 1874–1875 г. поетични творби в едно и също списание – „Читалище“. И двамата дълбоко са ангажирани с проблемите на Тулча, страстно защитават българщината и проявяват определен афинитет към екзистенциалната проблематика.

В биографията на Антон Франгя има редица моменти, които съответстват на някои мотиви в лириката на Карамфила Стефанова. Мотивът за чуждия, различния е характерен мотив за нейната лирика. В някои от стиховете ѝ драматизмът е резултат от усещането за чуждост, лирическият герой скита из чуждата земя самотен, отхвърлен, неразбран. На Антон Франгя баща му е далматинец, а майка му – гъркиня.

²² Начов, Н. Пак там, с. 174.

²³ Пак там, с.152

²⁴ Тилева, В. Пак там, с. 13 и 379-380.

²⁵ Иванов, Ю. Български периодически печат от Възраждането му до днес. Т. 1. С., 1893, с. 367.

²⁶ Радев, Ив. Погребаните книги на Възраждането. ПИК. В. Търново, 1994, с. 63.

²⁷ Тахов, Г. Литературна София. С., 1983, с. 188.

Ярко открояващ се мотив в поезията на Карамфила Стефанова е любовта към българското – най-значимата ѝ творба е известното стихотворение „Българка съм!“. Независимо, че Антон Франгя е от чужд произход, в живота и в творчеството си той се откроява като български родолюбец. Добре Ганчев си спомня за него: „Майка му на Франгя е гъркиня, баща му – левантинец. В къщи говорят на гръцки, живеят и приятелствуват с гърци. Ходят в гръцката църква всички, освен Андон, който е цял българин. Черкува се, причестява се в нашата църква. Побългарил се бил Франгя в Русчук. Там учил при Драган Цанков в българско училище... По произход Антон Франгя не е българин, но по чувства бе добър патриот всякога, преди и подир Освобождението...“²⁸.

В стиховете на Карамфила Стефанова присъства мотивът за отдалеченост от родния край (“И кат съм в чужбина три годин живяла” – „Пуста надежда“). Антон Франгя през 1869–1871 г. учи в Lycee Imperial Ottoman de Galata Sarrai – известният Султански лицей Галатасарай в Цариград – което потвърждават и няколко му свидетелства оттам²⁹: по история и география и по аритметика от 1869 г. и свидетелство за завършен пети клас – от 1871 г.

Забелязва се впечатляващо тематично и в известна степен стилово и езиково сходство в творбите на двамата автори. Мотивът за сирашката участ присъства и в творбите на двамата:

К. Стефанова:

Писано ми било тук сама да живея!
Без майка, без баща, клето сираче,
(„Сираче“)

А. Франгя:

Сам, сирак, без майка, без баща,
(„Един съм“)

Екзистенциалната проблематика е едно от нещата, които впечатляват в поетичните творби на Карамфила Стефанова. Този факт е забелязан и от Пирин Бояджиев, който откроява чувството на обреченост в нейната лирика, безутешния ѝ песимизъм, темата за смъртта³⁰. В творбите на двамата автори отчетливо присъства мотивът за смъртта, за преходността на нещата, за това, че всеки в един момент стига „черен гроб“.

Мотивът за смъртта, интерпретиран в творбите и на двамата автори, често е свързан със смъртта на млада жена – майка, която остава децата си сираци и с безутешния баща (Карамфила Стефанова – „Мълчете деца“, Антон Франгя – Надгроб“). А. Франгя умее да се превъплъти в позицията на жена, да погледне през очите на жена и да изрази нейните чувства. За това говорят запазените ръкописи в архива на поета, където

²⁸ Ганчев, Д. Спомени 1864–1887. С., изд. БАН, 1939, 37–38.

²⁹ БИА, ф. 187, Антон Франгя, а.е. 1, л. 1–9.

³⁰ Бояджиев, П. Пак там, 70–71.

могат да се открият приспивни песни, наивни стихчета, посветени на малкото дете („Нанни“, „Стани от сън детенце“ и др.)³¹. Сам той е имал артистични наклонности – преди да замине за Цариград е играл в трупата на Добри Войников. Дали умението му за превъплъщаване е характерно само за сцената или и за словото? И да се пропусне ли фактът, че когато Кръстьо Мирски пише и публикува част от автобиографичните си бележки, по същото време във Варна е и Антон Франгя?³²

В есето си „В шестнайсет – годишната си възраст“ авторката казва: „Аз не съм майка като вас...“³³

И Карамфила Стефанова и Антон Франгя пишат против модата. Петесата става особено популярна именно чрез сатиричните си писма срещу сляпо следващите модата тулчанки и има стихотворения по същия мотив. А. Франгя посвещава доста поетични редове на тази тема и в този дух в споменатата поема. След дълго сатирично осмиване на тулчанки, след болката, че читалищното настоятелство не го е допуснало да изнесе сказка за „Тулчанските български работи“, той пише: „Нек не мислят, че ще останат в покой./Аз ще ги накарам тях да приемат/ И от Миховото емфие да вземат./ Щат, нещат ще чуят джурната публично/ И ще платят дзурадгията прилично.“ И ... следва пасажът за Карамфила Стефанова! Не се ли крие зад този евентуален псевдоним накърнено честолубие и силното желание непременно да бъде чут?! И за да не се усъмнят в него, по-добре е мистификацията да е още по – „дълбока“, да се „преоблече“ като жена, да излезе с женско име. Връзката между двата цитирани пасажа е доста прозрачна и пряка.

През 1875 г. А. Франгя издава стихосбирката си „Венец на българската Муса“. Още преди появяването ѝ, Ботев жестоко критикува Франгя – веднъж, по повод стиховете, които се публикуват в „Читалище“, сред които са и тези на Франгя и втори път – по повод обявата за издаването на стихосбирката му. Ето какво пише той: „От поетите първо място по глупостта захваща г. Франгя“³⁴ и „...Г-н Франгя има нежно сърце, по което са израсли множество душевни гъби. От тия гъби той е направил чорба за българската Муса (т. е. Муса Кеседжия), която той уважава и слави така също, както я уважават и славят различните Войниковци, Пишурки, Пискюллиевци, Пърличевци, Вазовци и прочиите наши велики таланти“³⁵. Дали прочитайки критиката на Ботев за изявите си в сп. „Читалище“, Франгя не затвърждава решението си да се изявява с псевдоним? И дали той не е авторът написал писмо през 1875 г., (когато излиза и неговата стихосбирка), до Дружество „Промышление“ в Цариград с молба да му се издаде стихосбирка и подписал се Карамфила Стефано-

³¹ БИА, ф. 187, Антон Франгя, а.е. 16, л. 38 (от неговата тетрадка л. 50).

³² Райнов, Б. Страница от миналото. В. Свободно слово, IV, 1907, бр. 331, с. 2.

³³ Вж. сп. „Училище“, бр. 1 от 11 май 1875 г.

³⁴ В. Знаме, г. I, бр. 1 от 8 декември 1874 г. Цит по: Ботев, Хр. Събрани съчинения в три тома. Изд. „Български писател“. Т. I. С., 1976, с. 167.

³⁵ Вж. в „Знаме“, г. I, бр. 9 от 16 февр. 1875 г. Цит по: Ботев, Хр. Цит. съч., с. 179.

ва? След втората критика на Ботев той повече не сътрудничи на печата с литературни творби, но продължава да пише стихове, чете ги сред тесен кръг приятели, за което свидетелства Добре Ганчев, автор е на поема, останала в ръкопис, на стихосбирката „Пътят към Европа“, в която споделя доста критичния си поглед към онази Европа, която организира Берлинския конгрес.

В споменатата вече поема той отделя доста стихове, в които се преплитат болката му от критичните отзиви за неговата стихосбирка и острият му сатиричен тон, изобличаващ особено Ст. Бобчев. В цялата поема личи известен поетически и определено сатиричен талант. Поетовото честолюбие драматично пулсира в тези стихове, което показва, че е бил доста чувствителна натура. Затова и оправдава Карамфила, че се „крий мълчалива“, защото може да бъде стъпкана сред „мръсната трева“, може да стане „жертва“. Може би както самият той – станал жертва не само в резултат на критиките от Ботев, но и по повод излязлата му стихосбирка. Узвеното му честолюбие спонтанно се излива в тази непубликувана поема, някои страници от която са страстна полемика с отрицателите му.

Поемата е озаглавена „Сатирическо писмо...“ – жанр, към който има предпочитание и Карамфила Стефанова. Тя, както споменах, се откроява със своите сатирични писма – „Писма върху цивилизованите господжи“, т. е. и двамата имат афинитет към сатирата и писмото като жанр.

Дали всъщност Франгя не осмива „цивилизованите господжи“, след като веднъж се е опитал да докаже „превъзходството“ на мъжкото. Добре Ганчев си спомня за Тулча и А. Франгя: „Развиваха се в читалището и теми съвсем несериозни. Антон Франгя например говори на тема: Кое е по-красиво в живота: мъжкото или женското? Доказа, че всякога мъжкото. Жени имаше, червиха се, ама слушаха. Възрази му една от учителките. Направи го, той да се черви. В Прага бе учила. Образована, госпожица. Тодор Икономов, и той бе на тази сказка. Кога излязохме от читалището, даде някои съвети на Франгя“³⁶. По всяка вероятност опониращата на А. Франгя учителка е Параскева Ченкова, завършила в Прага и работила като учителка в Тулча по същото време, за което става въпрос.

Думите българка, българин и сродните им, както поетесата, така и Франгя ги изписват с главна буква. Под публикуваните стихове и на поетесата, и на Франгя стоят точно обозначени мястото и датата на написването им, т.е. и двамата имат един „почерк“ при подписването си, много стриктно посочват име, място, град – и то във време, когато все още масово се срещат подписали се „Един българин“, „Една българка“.

И К. Стефанова и А. Франгя са знаели френски език. Тя превежда статия от Тиерс – той научава френски език още в Султанският лицей в Цариград. И двамата имат добра хуманитарна култура, използват в творбите си образи от древногръцката митология.

³⁶ Ганчев, Д. Пак там, с. 37.

В края на стихосбирката си от 1875 г. А. Франгя написва: „Благодаря на спомоществателите си“. Но не казва кои са. Озадачава фактът защо Франгя не написва имената на спомоществателите, нещо, което е особено характерно за Възраждането? И има ли това нещо общо със заглавието на стихотворението „На съченичките ми Хриска Х. Матеева и Василка Павлитова“. Дали тази творба не е форма на благодарност?... От друга страна в непубликуваната си поема пише: „Франгя, остави Мусата намусена/ дет изгуби за нея сто лири в Виена/ Щото не напечата спомощниците./ Пък книгите без туй нещат българите“...

И все пак: дали наистина Антон Франгя стои зад името Карамфила Стефанова, или някой друг?...

Всяка мистификация може да е плод на различни мотиви. Може би един от мотивите в този случай е, че авторът независимо, че има определени заслуги в българския обществен и културен живот, е възможно да се е чувствал несигурен в своя талант. За това говорят някои редове от архива му. Но в стиховете и на Карамфила Стефанова и на Антон Франгя има, макар и скромна, поетична дарба. Неслучайно Иван Вазов и Константин Величков включват в известната си двутомна „Христоматия“ сред най-добрите български поетични образци и стихотворението „Надгроб“ от Антон Франгя.

Освен това е възможно зад идеята да се публикува под женско име, да има и съображения от идеологически характер, свързани с желанието българката по-активно да се включи в общите стремления на времето. Ат. Шопов пише не само няколко статии, свързани с образованието и възпитанието на българката, но и една емоционална поетична творба, в която я призовава да се събуди най-после и тя от дългия си сън:

Уста отвори вече не мълчи,
Гласът си издай всякой да чуе –
Отговор давай не ни веч мъчи –
На този твой сън причина кой е?

(„Глас към българката“)³⁷

Убеден в подобна позиция, е възможно авторът, подписал се Карамфила Стефанова да даде пример за „събуждането“. И защо да не се подпише така, щом в печата от това време се забелязват и изяви например на Зюмбюла Стефанова, учителка от Пазарджик?

Ако действително обаче авторът е мъж, както и смятам, то той създава книжнина идеологична, част от която е свързана и с налагането на определени поведенчески модели, която се опитва да диктува какво трябва да прави българката. А това става още по-убедително, ако е чрез гласа на самата българка. В такъв смисъл са интересни и верни някои наблюдения на Катя Станева³⁸, която забелязва у Карамфила Стефанова „агре-

³⁷ Вж. сп. „Читалище“, 1874, бр. 16, 463–465.

³⁸ Станева, К. Гласове на Възраждането. С., 2001, с. 253.

сивно интонирани стихотворения“, писани „под диктовка на идеологемите“. Само че според мен поетесата не се вписва в „послушната женска рецитация на патриархалните постулати“, защото самата тя е мъж – мъж, който ревностно брани онези разбирания за женска добродетелност, които са характерни за Възраждането.

Занимавайки се с присъствието на българката в духовния ни живот и считайки, че стиховете на Карамфила Стефанова имат свое място във възрожденската ни книжнина, бих предпочела споделената хипотеза да не е вярна.

Тя би могла да бъде доказана или отхвърлена след работа с отделни архиви във Варна (особено този на Кръстьо Мирски), София, Пловдив, Котел, Русе, Шумен, Пазарджик и др. В такъв смисъл този текст е и опит за диалог с изследователи, които биха спомогнали за разкриване, ако някога стане това, на истината. До тогава считам, че името Карамфила Стефанова остава в сянката на мистификация.